
**ՆԱԶՐԱ ՀԻՔՄԵԹ.
ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱՄՈՒԼՈՒԹՅԱՆ
ՔՆԱՐԵՐԳՈՒՆ**

ՌՈՒԲԵՆ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Արևելյան մշակույթի մեջ ավանդաբար գերակա դիրքեր զբաղեցրած պոեզիան օսմանյան/թուրքական գրականության մեջ ևս ընդհուպ 19-րդ դարի վերջերն ունեցել է առաջնային տեղ: Հիմնականում պարսից պոեզիայից փոխառած սկզբունքներն ու ավանդույթները որոշ չափով փոփոխված շարունակվել են մինչև 20-րդ դարի սկզբները՝ ներառելով նաև արևմտյան գրականություններից ընդօրինակված տարրեր: Սակայն արդեն 1920-ական թվականներին նկատվում են պոեզիայի ավանդական մեթոդների, թեմաների ճգնաժամ, անկում և ավելի նոր՝ առավելապես պարզ ու միևնույն ժամանակ կեղծ հայրենասիրությամբ լի, ակնհայտ ազգայնամոլության տարրեր պարունակող չափածո գործեր: Փոխվում էին ոչ միայն ավանդական պոեզիային բնորոշ ժանրերը, այլև թեմաները. աստղաբույլ երկնքի, տիասկների, գետակների քչքչոցի և սիրելիին գովերգող բանաստեղծությունների փոխարեն սկսում էին արծարծվել զինվորի, հայրենիքի, պայքարի, խիզախության թեմաները: Ահա հենց այդ փոփոխությունների սահմանագծում ու ժամանակաշրջանում գրականության ասպարեզ է մտել մի պոետ՝ Նազրմ Հիքմեթը, որի անվան հետ են կապվում արդեն հանրապետական Թուրքիայի պոեզիայի կայացումն ու զարգացումը, հեղափոխական թեմատիկան: Գրականագիտության մեջ առավելապես որպես «առաջին թուրք կոմունիստ պոետ» կամ թուրքական գրականության մեջ սոցիալիստական գրականության հիմնադիր համարվող Նազրմ Հիքմեթը միևնույն ժամանակ ունի հակասական նկարագիր, որը դրսևորվել է ինչպես նրա գրական, այնպես էլ հասարակական-քաղաքական գործունեության մեջ:

Նազրմ Հիքմեթ Ռանը ծնվել է 1902 թ. հունվարի 15-ին Սալոնիկում, բարեկեցիկ ազնվական ընտանիքում: Նրա պապը՝ Մեհմեթ Նազրմ փաշան, Օսմանյան կայսրությունում զբաղեցրել է պետական բարձր պաշտոններ, եղել է նահանգապետ, թուրքական գրականության և մասնավորապես պոեզիայի գիտակ ու հատկապես Ջելալեդդին Ռումիի, Նամըք Քեմալի, Թևֆիք Ֆիքրեթի երկրպագուն, ինչպես նաև ունեցել մտերիմ հարաբերություններ ժամանակի գրողների հետ¹: Հայրն աշխատել է Օսմանյան կայսրության արտաքին գործոց նախա-

¹ St' u Меликли Т. История литературы Турции. М., 2010, էջ 78:

րարությունում: Նազըմ Հիքմեթը մորական կողմից ունի ոչ թուրքական ծագում. մոր մայրական պապը եղել է թուրքացած գերմանացի Մեհմեթ Ալի փաշան, իսկ մոր հայրական պապը՝ թուրքացած լեհ Մուսթաֆա Ջելալեդդին փաշան, նույն ինքը՝ Կոնստանտին Բորժենսկին, որը 18-րդ դարի կեսերին տեղափոխվել է Օսմանյան կայսրություն, փոխել անունը և ազգայնամուլական շրջանակներում մինչ օրս էլ հայտնի է որպես «Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին մեծ պանթուրքիստներից մեկը»²: Նազըմ Հիքմեթի մայրը և պապը կարևոր դեր են խաղացել ապագա պոետի դաստիարակության և գրականությամբ հետաքրքրվելու հարցում. մասնավորապես նշվում է, որ նրա մայրը՝ Այշե Ջելիլեն, կրթություն է ստացել Ֆրանսիայում և խորությամբ ծանոթ եղել ֆրանսիական գրականությանն ու արվեստին: Անձամբ զբաղվելով որդու կրթությամբ՝ նա Նազըմ Հիքմեթին դեռ մանուկ հասակից սովորեցրել է ֆրանսերեն և ծանոթացրել արևմտյան գրականությանը: Գրականագետ Թ. Մելիքլիի փոխանցմամբ՝ պատահական չէ, որ Նազըմ Հիքմեթն իր առաջին բանաստեղծությունները գրել է ֆրանսերեն³: Ապագա գրողը ստացել է ռազմական կրթություն 1915 թ. ընդունվելով Հեյբելիադայի ռազմածովային ակադեմիա: Ուշագրավ է այդ մասնագիտությունն ընտրելու նախապատմությունը. նրա ընտանիքը սերտ կապեր է ունեցել բարձրագույն իշխանության հետ, և մի ընտանեկան խնջույքի ժամանակ, որին ներկա է եղել երիտթուրք պարագլուխ և Օսմանյան կայսրության ռազմածովային նախարար Ջեմալ փաշան, պատանի Նազըմը արտասանել է ծովագնացների հերոսականությանը նվիրված իր բանաստեղծությունը: Դրանից հետո նաև Ջեմալ փաշայի խորհրդով որոշել են նրան ուսման տալ հենց այդ ուղղությամբ⁴: Նազըմ Հիքմեթը, 1918 թ. ավարտելով ռազմածովային ակադեմիան, անցել է ծառայության «Համիդիյե» հաճանավի վրա, սակայն շուտով առողջական խնդիրների պատճառով ստիպված է եղել ընդհանրապես թողնել զինվորական ծառայությունը:

Պատանեկության շրջանում Նազըմ Հիքմեթը հետաքրքրվել է միջնադարյան օսմանյան պոեզիայով, հեջեիստ (վանկային տաղաչափությամբ ստեղծագործող բանաստեղծ), ինչպես նաև պանթուրքիստ հեղինակներով: Թուրքական և արևմտյան գրականությունների մասին ունենալով որոշակի գիտելիքներ՝ նա սկսում է ստեղծագործել. առաջին բանաստեղծությունները, որոնք գրել է 1913 թ., սիրո, բնության, հայրենասիրության և նմանատիպ այլ թեմաներով էին: Սակայն շուտով նրա գրականության մեջ սկսել են նկատվել միտումներ, որոնք խորհրդային գրականագիտությունն անվանում է «հակաիմպերիալիստ»

² Can H., İttihatçı-Kemalist İdeolojiden Kurtulamamış Sosyal Şoven TKP'nin Üyesi Bir Şair: Nazım Hikmet ve Kürtler, İstanbul, 2-inci Baskı, 2010, s. 32.

³ Տե՛ս Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 79:

⁴ Տե՛ս Nazim Hikmet, <http://www.biyografi.info/kisi/nazim-hikmet> (մուտք՝ 25.01.2018):

տական», ազատության ու հայրենասիրության դրսևորումներ, սակայն իրականում դրանք ազգայնամոլության մեծ և փոքր չափաբաժիններով ստեղծագործություններ էին: Այսպես, 1920 թ. «Ալեմդար» թերթում տպագրվել է Նազըմ Հիքմեթի մի բանաստեղծություն՝ «Քառասուն ավազակների գերին» վերնագրով, որը համարվում է այլաբանական: Բանաստեղծության մեջ որպես գերի այլաբանորեն պատկերված է թուրք ժողովուրդը, իսկ ավազակները արևմտյան պետություններն են, որոնք իրր ցանկանում են թալանել գերուն: Ակնհայտ է, որ բանաստեղծության մեջ իրոք այլաբանորեն պատկերված են Առաջին համաշխարհային պատերազմին հաջորդած պատմական դեպքերը, երբ Օսմանյան կայսրությունը հասել էր կործանման, մայրաքաղաք Ստամբուլը և երկրի տարբեր շրջաններ զբաղեցված էին հաղթող պետությունների զորքերի կողմից: Սակայն ներկայացնելով թուրք ժողովրդին որպես գերի՝ պոետը չի էլ հիշատակում Օսմանյան կայսրության քրիստոնյա ժողովուրդների և նրանց կրած տառապանքների մասին: Այդ բանաստեղծության մեջ կար նաև պայքարի կոչ՝ ուղղված թուրք ժողովրդին, և դա շատերը համարում են արդեն ծավալվող քեմալական ազգայնամոլական շարժման նկատմամբ բացահայտ համակրանքի դրսևորում: Նկատենք, որ հիշյալ բանաստեղծությունը մեծ տարածում է գտել Ստամբուլում, իսկ հեղինակի անունը հայտնի է դարձել լայն շրջանակներին⁵: Ընդհանրապես, այդ շրջանում (1919-1921 թթ.) Նազըմ Հիքմեթի գրած բազմաթիվ այլ բանաստեղծություններում ևս ակնհայտ են ազգայնամոլական շեշտադրումները, որոնք խորհրդային գրականագիտությունը չնկատելու է տվել կամ մեկնաբանել իբրև հայրենասիրական: Այսպես, 1920 թ. գրված «Աղա ջամի» բանաստեղծության մեջ հեղինակը ողբում է այն բանի համար, որ Ստամբուլի Աղա մզկիթի վրա ծածանվում է հունական դրոշը, և կոչ անում մեղավորին պատժել «թուրքի սրով կամ երկնքի հրով»⁶: Ավելի խորանալով ազգայնամոլական թեմատիկայի մեջ՝ նա հասնում է բացահայտ ռասիզմի: 1920 թ. գրած «Իմ ռասային» բանաստեղծության մեջ հետագայում խորհրդային գրականագիտության կողմից «ազգերի հավասարության ջատագով» հորջորջված պոետը գրում է.

Է՛յ, իմ ռասա, դու մի ժամանակ
Դողացնում էիր Եվրոպան,
Նվաճում էիր Ստամբուլը...
Մի ժամանակ Եվրոպան
Խեղդվում էր տգիտության մեջ,
Կրկին դու, ո՛վ իմ ռասա,
Որ հմուտ էիր գիտության մեջ,

⁵ Տե՛ս Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 80:

⁶ Hikmet N., Bütün Şiirleri (14. Baskı), İstanbul, 2017, s. 1979.

Իշխում էիր իմաստուններին,
Ինչո՞ւ այսօր Եվրոպան
Քեզ մարտահրավեր նետի,
Ինչո՞ւ այսօր
Այդ տգիտության օրրանը
Քեզ գիտություն սովորեցնի⁷:

Ենթադրաբար 1920 թ. վերջին կամ 1921-ի սկզբին Նազըմ Հիքմեթը մի խումբ ընկերների հետ նաև ընտանիքից գաղտնի «տեղափոխվում է Անատոլիա», այսինքն՝ միանում է Մուսթաֆա Քեմալի ծավալած ազգայնամոլական շարժմանը: Անկարայում նրանք հանդիպել են անձամբ Մուսթաֆա Քեմալի հետ, որը հանձնարարել է արդեն այժմ ընկած պոետին գրել բանաստեղծություններ, որոնք միտված կլինեն ազգայնամոլական շարժման զինվորների մարտական կամ հայրենասիրական ոգին բարձրացնելուն: Նա հեղինակում է մի քանի նման բանաստեղծություններ, որտեղ գովերգում է քեմալական շարժումը. դրանք հավանության են արժանացել Մուսթաֆա Քեմալի կողմից և տարածվել այդ շրջանակներում: Դրանից հետո կարճ ժամանակ Նազըմ Հիքմեթը դասավանդել է Բոլուի դպրոցներից մեկում, իսկ արդեն նույն տարվա սեպտեմբերին որոշել է այցելել խորհրդային Ռուսաստան. նախ եղել է Բաթումում, իսկ այնուհետև՝ ամիսներ տևող ճամփորդությունից հետո, 1922 թ. հուլիսին հասել է Մոսկվա: Դեռ դրանից առաջ կոմունիստական գաղափարախոսությամբ հետաքրքրվող Նազըմ Հիքմեթն անդամագրվել է կոմունիստական կուսակցությանը և ընդունվել Մոսկվայի արևելքի աշխատավորների կոմունիստական համալսարանի տնտեսագիտության ֆակուլտետ: Գալով խորհրդային Ռուսաստան՝ Նազըմ Հիքմեթը հիացել է իբր ազատություններով և հավասարությամբ, սակայն այդ մասին նրա գրած հիացական տողերի տակ բացահայտ երևում է այդ ամենի կեղծ ու հակասական բնույթը: Մասնավորապես՝ նա նշում է. «Ինչ հիանալի է, ազնիվ խոսք: Աշխարհում կա մի հսկայական երկիր, որտեղ քեզ չեն հարցնում, թե դու ինչ ազգից ես, ինչ կրոնի, որ երկրի քաղաքացի: Միայն հարցնում են, թե արդյոք դու չես ապրել ուրիշի հաշվին, արդյոք տերտեր չես եղել կամ իմամ, արդյոք չես աշխատել բուրժուական ուստիկանությունում: Բավական է գլխի թեթև շարժումով ժխտական պատասխան տաս, և վերջ, այլևս ոչ ոք չի հետաքրքրվում քո քաղաքացիությամբ, և դու դառնում ես այդ հսկայական երկրի այնպիսի զավակ, ինչպիսին այնտեղ ծնված մեծացածներն են»⁸: Սակայն պոետը չի էլ մտածում անդրադառնալ, թե ինչ է լինում նրանց հետ, ովքեր «եղել են տերտեր կամ իմամ», կամ ովքեր «աշխատել են բուրժուական ուստիկանությունում»: Այս հարցում

⁷ Hikmet N., İlk Şiirler, İstanbul, 2000, s. 14 (տողացի թարգմանությունը՝ Ռ. Մելքոնյանի):

⁸ Фихм Р. Назым Хикмет. М., 1968, с. 4.

ևս նա հեռու է օբյեկտիվությունից, և նրան չեն հուզում խորհրդային Ռուսաստանում տեղի ունեցած ցեղասպանական գործողություններն ընդդեմ կայսերական տոհմի, ազնվականների, որոշակի դասակարգերի և հոգևորականության:

Նազրմ Հիքմեթի և նրա գրական կողմնորոշումների համար կարևոր նշանակություն է ունեցել հանդիպումը և շփումը Վլադիմիր Մայակովսկու հետ: Հետագայում նա պատմել է, որ Մայակովսկու հետ առաջին հանդիպմանը նրան տպավորել է այն ոճը, որով նա կարդում էր բանաստեղծությունները՝ «ինչպես հռետոր, տղամարդկային ձայնով, ինչպես քարոզիչ»⁹, և այդ ոճն ինքն ընդօրինակել է՝ ներկայացնելու թուրք գյուղացիության և բանվորների խնդիրները: Մեծ թվով մասնագետներ են անդրադարձել Մայակովսկու ստեղծագործության ուղղակի ազդեցությանը Նազրմ Հիքմեթի պոեզիայի և դրանում կիրառված մեթոդների, ոճի, մոտիվների վրա¹⁰: Մասնավորապես՝ արևը կամ բոբր կարմիրը՝ որպես հեղափոխականության, գաղափարի, պայքարի խորհրդանիշ, Հիքմեթը փոխառել է Մայակովսկուց. այդ կերպար-խորհրդանիշը վառ դրսևորված է «Արևը խմողների թյուրքյուն»¹¹ բանաստեղծության մեջ: Նազրմ Հիքմեթը մտերիմ է եղել և ազդվել է նաև բանաստեղծ ու իր ստեղծագործությունների թարգմանիչ Էդուարդ Բագրիցկուց: Ընդհանրապես, նրա պոեզիան հագեցած է կոմունիզմի, անձամբ Վ. Լենինի, Խորհրդային Միության գովերգումներով և, այսպես կոչված, «կոմունիստական իդիլիայի» ներկայացմամբ: Դրանք հատկապես ցայտուն դրսևորված են նրա 1920-1930-ական թվականների ստեղծագործություններում. օրինակ՝ «Այն մասին, թե ինչպես Ռուսաստանում տապալվեց ցարիզմը», «Լենինի մահվան առիթով», «Տասնյոթ թվականի Պետրոգրադը», «Ճանապարհորդություն դեպի նավթը» և այլն:

Գաղափարական-քաղաքական կողմնորոշումը, բնականաբար, ազդել է Նազրմ Հիքմեթի ստեղծագործությունների ոչ միայն թեմատիկայի ու ոճի (օրինակ՝ հրաժարում վանկական և վանկաշեշտական բանաստեղծությունից), այլև գրական հայացքների վրա, որոնք դառնում են կատեգորիկ և շատ երևույթների նկատմամբ նիհիլիստական: Խզելով կապը իր իսկ դավանած նախկին արժեքների հետ՝ նա սկսել է իստորեն քննադատել այն պոետներին, ովքեր արձարծել են սիրո թեման, գովերգել բնությունը, անդրադարձել «լճակում լուսնի արտացոլանքին» և նմանատիպ այլ թեմաների¹²: Իր այդ հայացքները նա անվանել է պայքար «նոր արվեստի» ստեղծման համար և Թուրքիա վերադառնալուց հետո շարունակել է դրանք արձարծել «Aydınlik» թերթի էջերում: Իր պատկերացմամբ հինը և ժամանակավրեպը ժխտելու ու

⁹ Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 87:

¹⁰ Այդ մասին տե՛ս և Михайлов М. В. В. Маяковский и Назым Хикмет // «Труды Московского института востоковедения». М., 1951, вып. № 6, էջ 67-78:

¹¹ Տե՛ս և Hikmet N., Bütün Şiirleri, s. 25:

¹² Տե՛ս և Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 82:

մերժելու ճանապարհին Նազրմ Հիքմեթը հաճախ դիմում էր կոպտության, հասնում ծայրահեղության. օրինակ՝ քննադատելով նախորդ սերնդի պոետների թեմատիկ և ժանրային կողմնորոշումները՝ նա հայտարարել է. «Ես որևէ հարգանք չեմ տաժում նախորդ սերնդի գրողների հանդեպ»¹³: Գրական մամուլի էջերում և այլ հարթակներում սկսվել են բանավեճեր ավագ սերնդի գրողների հետ, ովքեր, ըստ նրա, չէին գրում իրական կյանքի մասին, այլ ներփակված էին իրենց նեղ աշխարհում: Նա վիրավորական հոդվածներով է հանդես եկել ավագ սերնդի գրողներ Յակուբ Քադրի Քարասումանօղլուի, Ահմեթ Հաշիմի, Համդուլահ Սուբհիի դեմ. նրանք էլ իրենց հերթին պատասխանել են նրան նույնպիսի վիրավորական շեշտադրումներով: Ի պատասխան իր քննադատների՝ Նազրմ Հիքմեթը գրել է երգիծական բնույթի բանաստեղծություններ, որտեղ ծաղրել է նրանց թե՛ անձնական և թե՛ գրական որոշ կողմեր: Պետք է նկատել, որ դրանք հաջողված բանաստեղծություններ էին թե՛ ձաղկող սատիրայի, թե՛ բովանդակության և թե՛ դիպուկության առումով: Մակայն որոշ ժամանակ անց բանաստեղծը գոջալու էր իր նիհիլիստական հայտարարությունների ու պահվածքի համար և ընդունելու էր սխալը: Այդ գիտակցման հարցում կարևոր է եղել նաև նրա հանդիպումն ավագ սերնդի հայտնի գրող Աբդուլհաք Համիդի հետ, որն ասել է, թե ժամանակին էլ իր սերնդի գրողներն էին քննադատում ավագներին, հիմա արդեն եկել է իրենց քննադատելու ժամանակը¹⁴: Այդ հանդիպումից հետո Նազրմ Հիքմեթը անգամ հոդված է գրել, որը վերնագրել է «Այն ձեռքը, որը համբուրել եմ», որտեղ, պատմելով Աբդուլհաք Համիդի հետ իրենց հանդիպման մասին, նշել է, որ ոչ միայն գոջացել է նրա հասցեին ասված կոպիտ խոսքերի համար, այլև «Ես, որ երբեք որևէ ձեռք չէի համբուրել, կռացա և համբուրեցի այդ ձեռքը»¹⁵: Ի դեպ, հատկապես պոեզիայի ասպարեզում ավագ սերնդի բանաստեղծների և նրանց ստեղծագործությունների հանդեպ նիհիլիստական տրամադրություններ որոշ ժամանակ անց կրկնելու էին թուրք այլ պոետներ ևս, որոնք զբաղվելու էին նորը ստեղծելու և հինն անխնա քննադատելու գործով:

Պոեզիա բերելով քաղաքական, գաղափարախոսական, հասարակական նոր թեմաներ՝ Նազրմ Հիքմեթը սկսել է պայքարել սիրային, բնապաշտական թեմաների դեմ: Նա ինքը, որ սկսել էր սիրո և բնության գովերգումից, երկար տարիներ շարունակեց պոեզիան ծառայեցնել «քնած զանգվածներին արթնացնելու» գործին: Հասնելով ծայրահեղության և խուսափելով սիրո ու բնության թեմաներից՝ անգամ դադարեց իր պոեզիայում գործածել «սիրո», «հոգի», «սեր» բառերը¹⁶: Բնա-

¹³ Նույն տեղում, էջ 100:

¹⁴ Տե՛ս **Kurdakul Ş.**, Çağdaş Türk Edebiyatı, İstanbul, 1994, c. 3, 3-üncü basım, էջ 67:

¹⁵ **Hızlan D.**, Abdülhak Hâmit'i nasıl anmiştik?, Hürriyet, 16.02.2017.

¹⁶ Տե՛ս **Меликли Т.**, նշվ. աշխ., էջ 85:

կան է նաև, որ նա պետք է հրաժարվեր արևելյան պոեզիային հասուն «բարդ ոճից» և որդեգրեր ու քարոզեր «ազատ բանաստեղծության» տաղաչափական համակարգը: Շատ գրականագետներ կարծում են, որ հենց նա է թուրքական պոեզիայում մշակել «թուրքական ազատ բանաստեղծության»¹⁷ սկզբունքները, որոնք հետագայում այլ բանաստեղծներ զարգացրել և կատարելագործել են: Նազրմ Հիքմեթի կիրառած «ազատ բանաստեղծությունն» այնքան է նույնացվում նրա անվան հետ, որ երբեմն թուրքական գրականագիտության մեջ այն անվանվում է «ազատ նազրմ»¹⁸: Նազրմ Հիքմեթը, բնականաբար, որոշակի նորություններ և փոփոխություններ մտցրեց նաև բանաստեղծական լեզվում, քանի որ հեղափոխական գաղափարներին, աղքատ խավի սոցիալական խնդիրներին անդրադառնալիս պահանջվում էր համապատասխան բառապաշար: Նրա պոեզիայում միախառնվել են խոսակցական լեզուն, բանահյուսական որոշ տարրեր, ինչպես նաև նորաբանություններ. բնականաբար, նա չի խուսափել նաև ժարգոնից, երբեմն նաև գռեհկաբանություններից:

1924-ին Նազրմ Հիքմեթը Խորհրդային Ռուսաստանից վերադարձել է Ստամբուլ և սկսել աշխատել Թուրքիայի կոմունիստական կուսակցության «Aydınlık» պաշտոնաթերթում որպես խմբագիր: Սակայն Թուրքիայում արդեն սաստկացել էին կոմունիստների դեմ հալածանքները, և իշխանությունները 1925 թ. փակում են այդ թերթը հակաիշխանական գործունեության համար, խմբագրակազմին մեղադրում են նաև քրդական ապստամբությունների նկատմամբ համակրանք ունենալու համար: Իշխանությունները ձերբակալում են նաև աշխատակիցներին, սակայն Նազրմ Հիքմեթին հաջողվում է թաքնվել Իզմիրում: Նրա հանդեպ հայտարարվում է հետախուզում, և պոետը հեռակա դատապարտվում է 15 տարվա ազատազրկման: 1925 թ. սեպտեմբերին Նազրմ Հիքմեթը փախչում է Խորհրդային Միություն: 1928 թ. նա փորձում է վերադառնալ Թուրքիա, սակայն թույլ չեն տալիս, ուստի պոետը, ապօրինաբար հատելով խորհրդա-թուրքական սահմանը, մուտք է գործում Թուրքիա, որտեղ էլ ձերբակալվում է: Որոշ ժամանակ անց բարձրաստիճան պաշտոնյա ազգականների միջնորդությունների շնորհիվ Թուրքիայի Հանրապետության ձևավորման 5-ամյակի կապակցությամբ Հիքմեթն ազատ է արձակվում: Դրանից հետո շարունակում է աշխատել Ստամբուլում, հիմնականում ձախակողմյան մամուլի միջոցներում՝ չհրաժարվելով իր քաղաքական գործունեությունից կոմունիստական կուսակցության շարքերում: 1929 թ. Նազրմ Հիքմեթը սկսել է աշխատել «Resimli Ay» գրական ամսագրում ու դարձել դրա խմբագիրներից և, ըստ էության, գաղափարական ղեկավարներից մեկը: Շատ մասնագետներ իրավացիորեն այն կարծիքին են, որ 1929-1931 թթ.

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 96-97:

¹⁸ Տե՛ս **Kurdakul Ş.**, նշվ. աշխ., էջ 56:

(մինչև ամսագրի փակվելը) «Resimli Ay»-ը դարձել է ճախակողմյան գաղափարների քարոզման կարևոր հարթակ¹⁹: Հրապարակախոսական գործունեությանը զուգահեռ՝ Նազըմ Հիքմեթն ակտիվորեն ստեղծագործել է տարբեր ժանրերում՝ ինչպես արձակ, այնպես էլ չափածո: Նրա բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն Թուրքիայում հրատարակվել է 1929 թ. «835 տող»²⁰ վերնագրով, որը բավական մեծ աղմուկ է բարձրացրել թուրքական գրական և հասարակական-քաղաքական շրջանակներում: Այդ ժողովածուում տեղ էին գտել բանաստեղծություններ, որոնք Հիքմեթը գրել էր Մոսկվայում գտնվելու տարիներին:

1932 թ. տպագրված «Գիշերը ստացված հեռագիրը» վերնագրով բանաստեղծությունների ժողովածուի համար Նազըմ Հիքմեթը ձերբակալվել է և մեղադրվել կոմունիստական քարոզի, իշխանությունների դեմ պայքարի և գաղտնի խմբավորում հիմնելու մեջ: Դատախազը սկզբում անգամ պահանջել է մահապատիժ, սակայն դատարանը որոշել է ազատագրել 5 տարի ժամկետով: Մոտավորապես մեկուկես տարի անց՝ 1933 թ. հոկտեմբերին, Թուրքիայի Հանրապետության հիմնադրման 10-ամյակի կապակցությամբ հայտարարված համաներմամբ Նազըմ Հիքմեթը դուրս է եկել բանտից²¹ և մինչև 1936 թ. աշխատել «Tan», այնուհետ «Akşam» թերթերում որպես ակնարկագիր: Իշխանությունների շարունակական հետապնդումները խոչընդոտներ և դժվարություններ են ստեղծել նրա գրական ու հրապարակախոսական գործունեության համար, ուստի պոետը հաճախ ստիպված է եղել հանդես գալ տարբեր կեղծանուններով, ընդ որում՝ ոչ միայն մամուլում, այլև տարբեր ստեղծագործությունների, պիեսների պարագայում ևս: Այդ շրջանում նա առավել հաճախ հայտնի էր Օրհան Մելիմ կեղծանվամբ:

1937 թ. Նազըմ Հիքմեթը կրկին ձերբակալվել է և այս անգամ դատապարտվել 28 տարի 4 ամիս ազատազրկման. ներկայացված մեղադրանքներից թերևս ամենածանրը «բռնի ուժով իշխանությունը տապալելու» փորձն էր, ինչի համար նաև հիմք էր ծառայել այն, որ ռազմական ուսումնարանների կուրսաստների մոտ հայտնաբերվել էին պոետի «հեղափոխական բանաստեղծությունները», որոնցով նա «հրահրել է ռազմական հեղաշրջում»: Ձերբակալվելուց հետո Նազըմ Հիքմեթն իրեն ազատելու դիմում-նամակով դիմել է անձամբ նախագահ Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթուրքին, որտեղ նշել է, որ ինքը դեմ չէ քեմալական իշխանություններին և հավատարիմ է քեմալիզմի սկզբունքներին²²: Ի դեպ, այդ նույն տարում հրատարակվել էր Հիքմեթի «Ասք ազատագրական պայքարի մասին» ստեղծագործությունը, որտեղ գովերգում է քեմալական ազգայնամուլական շարժումը: Սակայն իշխանութ-

¹⁹ Տե՛ս Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 98:

²⁰ Տե՛ս Хикмет Н. Избранное. М., 1951, էջ 10:

²¹ Տե՛ս Меликли Т., նշվ. աշխ., էջ 100:

²² Տե՛ս Сан Н., նշվ. աշխ., էջ 22:

յունները նրան ներում չեն շնորհում, և պոետը մոտ 13 տարի անցկացրել է Ստամբուլի, Անկարայի, Բուրսայի բանտերում: Անազատության մեջ անցկացրած տարիներին Նազրմ Հիքմեթը հեղինակել է բազմաթիվ ստեղծագործություններ՝ կրկին հավատարիմ մնալով որդեգրած գաղափարական և ոճական ուղղություններին: Հենց բանտում է նա հեղինակել իր հայտնի «Մարդկային համայնապատկեր» պոեմը, որտեղ ներկայացրել է 20-րդ դարի առաջին կեսի Թուրքիայի հիմնական ուկարևոր զարգացումները: Բացի այդ, օգտագործելով իր լեզվական գիտելիքները՝ Նազրմ Հիքմեթն ակտիվորեն լծվել է թարգմանչական գործունեության. անազատության մեջ գտնվելու տարիներին նա թուրքերեն է թարգմանել Լև Տոլստոյի «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպը²³:

Երկարատև բանտարկությունից հետո, որի ընթացքում ի հայտ են եկել նաև առողջական խնդիրներ, 1950 թ. Նազրմ Հիքմեթը հայտարարել է անժամկետ հացադուլ իրեն ազատ արձակելու պահանջով: Նրա այդ քայլը բավական մեծ արձագանք է գտել ոչ միայն Թուրքիայում, այլև, կարելի է ասել, ամբողջ աշխարհում, ինչպես գրական, այնպես էլ հասարակական-քաղաքական շրջանակներում: Նազրմ Հիքմեթին ազատելու պահանջով հանդես են եկել համաշխարհային ճանաչում ունեցող արվեստագետներ, ինչպիսիք են Լուի Արագոնը, Բերթոլդ Բրեխտը, Պաբլո Պիկասոն, Ժան-Պոլ Սարտրը և ուրիշներ: Ավելորդ չէ նշել, որ Խորհրդային Հայաստանի որոշ գրողներ նույնպես բանաստեղծություններով, հոդվածներով և բաց նամակներով գորակցություն են հայտնել Նազրմ Հիքմեթին. ենթադրաբար սա խորհրդային իշխանությունների կողմից պարտադրված քայլ էր՝ ի նշան «կոմունիստ գրողների համերաշխության», և նմանատիպ արձագանքներ են եղել խորհրդային մյուս հանրապետություններում ևս: 1950 թ. Թուրքիայում իշխանության եկած Ժողովրդավարական կուսակցությունը հայտարարել է համաներում, և, հաշվի առնելով նաև համաշխարհային ճնշումը, հուլիս ամսին Նազրմ Հիքմեթն ազատ է արձակվել: Նույն թվականի օգոստոսին Խաղաղության համաշխարհային խորհուրդը Հիքմեթին շնորհել է Խաղաղության միջազգային մրցանակ և նրան ընտրել իրենց կազմակերպության նախագահության անդամ²⁴:

Ազատ արձակվելուց հետո էլ Նազրմ Հիքմեթը շարունակել է գրական ու հասարակական-քաղաքական իր ակտիվ գործունեությունը. հրատարակվել են բանտում գրված նրա տարբեր ստեղծագործությունները, որոնցում կրկին գերակայում էին սոցիալիստական մոտիվները, հեղափոխականությունը: Միննույն ժամանակ, թուրքական արդեն նոր իշխանությունները շարունակել են գրողի հանդեպ կիրառել տարատեսակ հալածանքներ: Ինչպես հայտնի է, այդ շրջանում Թուրքիայի մեր-

²³ Վեպի թուրքերեն թարգմանությունը տե՛ս **Lev Tolstoy**, Savaş ve Barış (çevirmen: Zeki Bastımar, Nâzım Hikmet Ran) 8. Baskı, İstanbul, 2017:

²⁴ Տե՛ս **Меликли Т.**, նշվ. աշխ., էջ 108:

ձեցումը արևմտյան բլոկի և ՆԱՏՕ-ի հետ տեղափոխվել էր լիովին այլ մակարդակ, և այդ համատեքստում հակախորհրդային պայքարը տարբեր ոլորտներում ավելի էր թեժացել: Իսկ Նազրմ Հիքմեթը շարունակում էր ընկալվել որպես Թուրքիայի թշնամի Խորհրդային Միության բացահայտ կողմնակից, ուստի նրա հանդեպ հալածանքների աճը նույնպես համարվում էր բնական: Այսպես, 1951 թվականին 49-ամյա Հիքմեթին զորակոչել են բանակ. զգուշանալով ֆիզիկական հաշվեհարդարից՝ պոետը կրկին դիմել է փախուստի: Ընկերների օգնությամբ ապօրինաբար (քանի որ զրկված էր արտասահմանյան անձնագրից) նա ծովային ճանապարհով փախել է Ռումինիա, իսկ այնտեղից էլ Խորհրդային Միություն: Որոշ ժամանակ անց թուրքական իշխանությունները Նազրմ Հիքմեթին զրկել են Թուրքիայի քաղաքացիությունից, և նա, հիմք ընդունելով իր մեծ պապի լեհական ծագումը, դիմել ու ստացել է Լեհաստանի քաղաքացիություն՝ ընդունելով նաև պապի Բոժեցկի ազգանունը: 1951 թվականից Նազրմ Հիքմեթը հաստատվել է Մոսկվայում, որտեղ և ապրել է մինչև իր կյանքի վերջը: Պետք է հատուկ շեշտել, որ խորհրդային իշխանությունները բավական լավ են ընդունել վտարանդի թուրք կոմունիստ գրողին. նրան տվել են բնակարան Մոսկվայի կենտրոնում, ավտոմեքենա, ամառանոց, բարձր հոնորարներ, թոշակ և այլն: Հիքմեթի գրքերը թարգմանվել են տարբեր լեզուներով, ԽՍՀՄ-ում տպագրվել են նրա ստեղծագործությունների հատորյակները, նա շարունակ ճամփորդել է տարբեր երկրներում, հանդես եկել ելույթներով: Գտնվելով գրական վերնախավի շարքերում՝ ԽՍՀՄ-ում վարել է բոհեմական կյանք, հասցրել մի քանի անգամ ամուսնանալ, չնայած Թուրքիայում ուներ ընտանիք, երկու կին՝ Փիրայեն, որի կերպարը հանդիպում է պոետի տարբեր տարիների ստեղծագործություններում, և երկրորդ կինը՝ իր քեռու դուստր Մյունևկերը, որից էլ ուներ մեկ որդի՝ Մեհմեդ անունով: ԽՍՀՄ-ում Նազրմ Հիքմեթի վերջին կինը հայտնի դրամատուրգ և արվեստաբան Վերա Տուլյակովան էր: Նազրմ Հիքմեթը մահացել է 1963 թ. հունիսի 3-ին և թաղված է Մոսկվայի Նովոդևիչյան գերեզմանատանը:

Հաստատվելով ԽՍՀՄ-ում՝ Նազրմ Հիքմեթը, բնականաբար, էլ ավելի մեծ թափով է շարունակել ստեղծագործել «հեղափոխական պոեզիայի» թեմաներով՝ գովերգելով կոմունիզմը, ներկայացնելով հաճախ մտացածին իդեալական պատկերներ «կոմունիստական հրաշքի» մասին: Գլխավոր կերպարի դերում հաճախ հանդես է գալիս Լենինը, սակայն հետագայում Նազրմ Հիքմեթը գովերգում է նաև Ստալինին, իսկ նրա մահից հետո՝ Խրուշչովին: Որոշ գրականագետներ կարծիք են հայտնում, որ Նազրմ Հիքմեթը ԽՍՀՄ-ում անտարբեր չի մնացել ստալինյան բռնաճնշումների, անձի պաշտամունքի, խոսքի ազատության դեմ բռնարարքների նկատմամբ և հանդես է եկել քննադատությամբ²⁵:

²⁵ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Меликли Т.**, նշվ. աշխ., էջ 109-110:

Այդ բացասական իրողությունները իբր հիասթափեցրել են պոետին կոմունիզմից, խորհրդային իշխանություններից: Սակայն կան նաև այլ կարծիքներ և փաստեր, որ անձի պաշտամունքի քննադատությամբ նա հանդես է եկել միայն Ստալինի մահից հետո:

Սակայն արդեն 1950-ականների երկրորդ կեսից Նազրմ Հիքմեթի պոեզիայում նկատվել են լուրջ փոփոխություններ. նախ հեղափոխականությունն էականորեն նահանջել է, և նրա ստեղծագործություններում սկսել են նկատվել լիբիկական շեղումներ, փոփոխություններ նաև թեմատիկ նախընտրությունների, ոճի մեջ: Նախկին հեղափոխական պայքարի կոչերի, կոմունիզմի քարոզի փոխարեն ի հայտ են եկել բաժանման, թախծի, կարոտի, միայնության, մահվան թեմաները: Բանաստեղծություններում նկատելի են դարձել Թուրքիայի, ընտանիքի, որդու (ով, պոետի խոսքերով, մեծանում է միայն ըստ լուսանկարների) նկատմամբ կարոտի տարրերը²⁶: Հետաքրքիր է, որ Հիքմեթը կրկին վերադարձել է սիրային թեմային՝ ուղղված նախկին կնոջը՝ Մյունևերին: Թ. Մելիքին անգամ նկատում է, որ այդ ստեղծագործություններում երբեմն դրսևորվում են պոետի թաքուն և ինտիմ մտքերն ու ապրումները²⁷: Նազրմ Հիքմեթը, երևի թե վերջին հողվածներից մեկում անդրադառնալով իր անցած գրական ուղուն, առաջնահերթություններին, նախապատվություններին, նշում է. «Երկար ժամանակ ես չեմ գրել բանաստեղծություններ սիրո մասին: Ես նույնիսկ չէի կիրառում «սիրո» բառն իմ բանաստեղծություններում, քանի որ կարծում էի, թե սիրտը ոչ թե բանականության, այլ զգացմունքի խորհրդանիշն է: Սակայն հիմա ես օգտվում եմ բոլոր ձևերից: Ես գրում եմ ժողովրդական պոեզիայի չափերով և հանգերով ու անում եմ ճիշտ հակառակը՝ գրում եմ խոսակցական լեզվով՝ առանց հանգի, առանց չափի: Բանաստեղծությունների մեջ ես խոսում եմ սիրո և խաղաղության մասին, հեղափոխության և կյանքի մասին, մահվան և ուրախության մասին, թախծի, հույսի և ամբիթարության մասին: Ես ուզում եմ, որ այն, ինչ հաստուկ է մարդուն, հաստուկ լինի նաև իմ բանաստեղծությանը: Ես ուզում եմ, որ ընթերցողը իմ գործերում կամ մեր պոեզիայում գտնի իր բոլոր զգացմունքների արտացոլումը»²⁸:

Այդ շրջանի չափածո ստեղծագործությունների մեջ ի հայտ եկավ յուրահատուկ մի «քաղաքային թեմատիկա»²⁹, որն ուղղակի կապ ուներ նաև պոետի կատարած բազմաթիվ ճամփորդությունների հետ. Նազրմ Հիքմեթը գրել է Ստամբուլի, Մոսկվայի, Մոֆիայի, Հոումի, Փարիզի, Պրահայի, Բաքվի ու ստացած տպավորությունների մասին: Սակայն արդեն կյանքի վերջին տարիներին աստիճանաբար ակնհայտ գերա-

²⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 114:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁸ **Хикмет Н.** О социалистическом реализме и турецкой литературе // "Проблемы становления реализма в литературах Востока". М., 1964, с. 253-254.

²⁹ Տե՛ս **Kurdakul S.**, նշվ. աշխ., էջ 68:

կայություն է ձեռք բերել մահվան թեմատիկան: Թուրք գրականագետ Շուքրան Քուրդաքուլը դա բացատրում է Նազրմ Հիքմեթի հիվանդությամբ և մեկնաբանում հետևյալ կերպ. «Ասես նա ինքն իրեն պատրաստում էր մահվան հետ հանդիպմանը»³⁰: Ավելին՝ Նազրմ Հիքմեթի գրած վերջին բանաստեղծությունը հենց վերնագրված է «Իմ թաղման արարողությունը»³¹, որտեղ պոետը գեղարվեստական գունավորմամբ նկարագրում է իր հուղարկավորությունը:

Նազրմ Հիքմեթի մահից հետո Թուրքիայում որոշակիորեն թուլացավ նրա անձի և պոեզիայի վրա դրված տաբուն. սկսեցին հրատարակվել և՛ նրա ստեղծագործությունները, և՛ պոետի հետ կապված հուշերը: ԽՍՀՄ-ում և Թուրքիայում, ինչպես նաև սոցիալիստական երկրներում աննախադեպ ակտիվացան բանաստեղծի կյանքի ու ստեղծագործությունների մասին ուսումնասիրությունները, և անգամ առաջ եկավ «նազրմագիտություն» կամ «հիքմեթագիտություն» եզրույթը: Հետագայում թուրքական իշխանությունների վերաբերմունքն էականորեն փոխվեց կոմունիստ պոետի անձի և ստեղծագործությունների հանդեպ, և, մեր կարծիքով, այս հարցում էական էր այն, որ իրականում Նազրմ Հիքմեթը չէր էլ հեռացել թուրքական ազգայնամոլության դիրքերից, ու «ժողովուրդների հավասարության» և նմանատիպ այլ կարգախոսներն ընդամենը քող էին: 2009 թ. թուրքական իշխանությունները ձեռնամուխ եղան Նազրմ Հիքմեթին Թուրքիայի քաղաքացիությունը վերադարձնելու գործին, և նույն թվականին «Արդարություն և զարգացում» իշխող կուսակցության կառավարությունը՝ վարչապետ Էրդողանի գլխավորությամբ, ընդունեց համապատասխան որոշում: Ներկայումս էլ Մոսկվա այցելող թուրքական պաշտոնական պատվիրակությունները, այդ թվում՝ նախարարներ, պատգամավորներ, այցելում են «այլախոհ», «հակառասխոս» բանաստեղծի շիրիմին:

Հիքմեթի կերպարը խիստ հակասական է, երբ անդրադառնում ենք հայերի, հույների, քրդերի նկատմամբ նրա հասարակական-քաղաքական և գրական դիրքորոշումներին: Սակայն այդ հարցերը ճիշտ է դիտարկել Թուրքիայում ընդհանրապես ձախակողմյան, այլախոհ մտավորականության դիրքորոշման և պահվածքի համապատկերում: Այս խնդիրը ժամանակին բավական սուր և դիպուկ բարձրացրել էր Հրանտ Դինքը թուրք հայտնի ձախակողմյան գրողներից մեկի՝ Վեդաթ Թուրքալիի հետ հարցազրույցում, որտեղ նա մի քննադատական հարց-եզրահանգում է անում Նազրմ Հիքմեթի մասին: Ըստ Դինքի՝ չնայած այն հանգամանքին, որ նա Թուրքիայի ձախակողմյան շարժման մեջ ունեցել է հայազգի ընկերներ, ավելին՝ Մոսկվայում ապրելու ժամանակ ընկերություն է արել Խորհրդային Հայաստանից մի քանի հայ բանաս-

³⁰ Նույն տեղում, էջ 69:

³¹ Տե՛ս **Hikmet N.**, Cenaze Merasimim, <http://siir.sitesi.web.tr/nazim-hikmet/cenaze-merasimim.html> (մուտք՝ 15.01.2018):

տեղծների հետ, սակայն, միննույն է, Հայոց ցեղասպանության թեմա-
յին գրեթե չի անդրադարձել: Այս հարցին ի պատասխան՝ Վեդաթ
Թուրքալին տվել է ձախակողմյան մտավորականության, ըստ էության՝
միասնական, հավաքական պատասխանը. «Մենք անտեղյակ էինք այդ
ամենին»³²: Ավելի ուշ անդրադառնալով թուրք մտավորականների և
ընդհանրապես թուրքական հասարակության անտեղյակության մա-
սին առաջ քաշված թեզին՝ Հրանտ Դինքն ամբողջացրել և մանրամաս-
նել է իր մտքերը. «1915-ից հետո, իրականում, Թուրքիայի հասարա-
կությունն իր գյուղացիներով, քաղաքացիներով շատ լավ գիտեր, թե
այդ ժամանակաշրջանում ինչեր են տեղի ունեցել: Շատերը վկան են ե-
ղել տեղի ունեցածներին, որոնք վատ և ցավալի էին, ու դրա համար
պետք էր լռել: Այս հարցում պետական դիրքորոշումն էլ լռությունը
պաշտոնականացրեց: Այս թեման դարձավ տաբու: Ոչ միայն պահպա-
նողականները, այլև իրենց հեղափոխական համարողներն էլ այս թե-
մայով երկու խոսք չկարողացան ասել: Նազրմ Հիքմեթի բանաստեղ-
ծություններում Հայկական հարցի վերաբերյալ լոկ մեկ տող է տեղ
գտել, այդքանը միայն»³³: Մեր կարծիքով թուրք գրողներն առաջ են
քաշել անտեղյակության մասին թեզը՝ նպատակ ունենալով թաքցնել ի-
րենց կողմից հայկական թեմատիկային չանդրադառնալու հիմնական
դրդյապատճառները, որոնք կա՛մ քողարկված ազգայնամուլական էին,
կա՛մ էլ խուսափողական:

Ինչպես նշվեց, Նազրմ Հիքմեթը Հայկական խնդրին հպանցիկ է
անդրադարձել մեկ-երկու տողով: Նրա «Կոնատ Իսմայիլը» բանաս-
տեղծությունում հանդիպում ենք հետևյալ տողերին.

Իսմայիլին գորահավաքի ժամանակ,
Թեպետ 16 տարեկան էր,
Բռնեցին բանակ ուղարկեցին,
Յոզղաթի կողմերը ոստիկան գնաց,
Եվ հայերին կոտորելիս
Մինչև պորտը արյան մեջ թաղվեց³⁴:

Մեկ այլ՝ «Երեկոյան զբոսանք» բանաստեղծության մեջ խոսելով
հայազգի նպարավաճառ Կարապետի մասին՝ Նազրմ Հիքմեթը գրում է.

Նպարավաճառ Կարապետի լույսերը վառվեցին,
Չներեց այս հայ քաղաքացին
Քրդական լեռներում հոր մորթվելը,

³² **Türkali V.**, “Bizim kuşağımız neler oldugunu bilmiyordu”, Agos, 28. 05. 2004 (Հրանտ
Դինքի հարցազրույցը թուրք գրող Վեդաթ Թուրքալիի հետ):

³³ **Kaplan S.**, 1915-te ne oldu?, İstanbul, 2005, 2-inci baskı, s. 77-78.

³⁴ **Berkday H.**, Nâzım, Ermeni kıyımı, bir kolej hikâyesi, Taraf, 12. 01. 2008.

Մակայն սիրում է քեզ,
Քանի որ դու էլ չներեցիր
Այս սև բիծը
Թուրք ժողովրդի ճակատին քաղներին³⁵:

Այս բանաստեղծությունները հատկապես վերջին շրջանում շատ են մեջբերվում, և դրանով փորձ է արվում համոզիչ դարձնել թուրք պոետի «Ճշմարտության մարտիկի» կերպարը: Այդ քննարկումներին միացավ նաև Նազրմ Հիքմեթի ռուսաստանցի վերջին կնոջ՝ արվեստաբան Վերա Տույակովայի աղջիկը՝ նույնպես արվեստաբան Աննա Ստեպանովան, իր հարցազրույցներից մեկում նշելով. «Ի դեպ, Նազրմ Հիքմեթը Օրհան Փամուքից դեռ շատ առաջ ընդունել է Հայոց ցեղասպանությունը, այստեղ (Մոսկվայում՝ Ռ. Մ.) նա փորձում էր ներողություն խնդրել իրեն հանդիպած բոլոր հայերից, իր վրա էր զգում այդ մեղքը»³⁶: Մակայն ասվածն ապացուցող վկայություն, հուշ մինչ այժմ որևէ տեղ չենք հանդիպել:

Միննույն ժամանակ, միտումնավոր անտեսվում են նույն Նազրմ Հիքմեթի տարբեր ստեղծագործություններում տեղ գտած անթաքույց արհամարհանքը, խտրական, անգամ թշնամական վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ: Փաստենք նաև, որ ինչպես շատ այլ գրողներ, այնպես էլ Նազրմ Հիքմեթը հայի կերպարները ներկայացնում է գերազանցապես բացասական լույսի ներքո: Այսպես, Նազրմ Հիքմեթը «Մարդկային համայնապատկեր» պոեմում, խոսելով Բուրսա քաղաքի բաղնիքների մասին, նշում է, որ այնտեղ է տարել մի հայ աղջկա, և հավելում է. «Խորամանկ է հայ ժողովուրդը, ոչ թե մեր թուրքերի նման»: Պոեմի այդ հատվածն ավարտվում է հետևյալ կերպ. հայ աղջիկը թեև իր հետ ունեցել է սեռական հարաբերություն, սակայն հետո ամուսնացել է, քանի որ «օժիտը տեղը տեղին է, իսկ դա էլ հայտնի գլավուրական սովորույթ է»³⁷: Նազրմ Հիքմեթը հռչակել է, որ դեմ է ազգայնամոլական, ռասայական ձևակերպումներին և ընկալումներին, սակայն իր տարբեր ստեղծագործություններում, հողվածներում, նամակներում կան հստակ և բացահայտ ազգայնամոլական շեշտադրումներ, որոնք նաև հակասում են պատմական իրողություններին: Այսպես, 1944 թ. որդուն գրած նամակում նշում է. «Մեր երկրի սահմաններում ապրում են նաև հայեր, հույներ և քրդեր»³⁸: Այստեղ «այլախոհ» գրողը մոռանում է, որ այդ սահմանների առնվազն մի մասը հայկական և հունական տարածքներ են, և այդ ժողովուրդներն այնտեղ ապրում էին որպես իրենց

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ «В Политехе его „крестил“ Маяковский» // <http://kommersant.ru/doc/3081686>, (մուտք՝ 12.09.2017):

³⁷ Belge M., Edebiyatta Ermeniler, İstanbul, 2013, s. 72.

³⁸ Can H., նշվ. աշխ., էջ 169:

հայրենիք, իսկ թուրքերը եկվոր են: Նկատենք, որ իր հողվածներում կամ հրապարակախոսության մեջ Նազրմ Հիքմեթը հայերի մասին ունի նաև առավել չեզոք անդրադարձներ: Օրինակ՝ 1936 թ. «Akşam» թերթում, որտեղ, ինչպես նշվեց, հանդես էր գալիս Օրհան Սելիմ կեղծանունով, պոետը հրատարակել է «Պեպո» վերնագրով հողված, որտեղ խոսում է Գաբրիել Մունդուկյանի, և նրա հայտնի պիեսի ու Ստամբուլում դրա բեմադրման մասին³⁹: Հետագայում էլ, արդեն Մոսկվայում, 1962 թ. հրատարակված հողվածներից մեկում, խոսում է իր հեղինակած պիեսների մասին՝ անդրադառնալով նաև հայ դրամատուրգներին, դերասաններին, դերասանուհիներին և օսմանյան-թուրքական թատերարվեստի մեջ նրանց ունեցած դերին⁴⁰:

Սակայն կարևոր է հատուկ շեշտել, որ Նազրմ Հիքմեթն ընդհանրապես խտրական վերաբերմունք է դրսևորել Թուրքիայում բնակվող այլ ժողովուրդների հանդեպ ևս և չի անդրադարձել նրանց խնդիրներին: Մասնավորապես, Հիքմեթի ստեղծագործություններում չենք հանդիպում Թուրքիայում քրդական հուզումների, ապստամբությունների վերաբերյալ անդրադարձների, թեև պոետը բավական լավ տեղյակ է եղել այդ ամենին: Նազրմ Հիքմեթը չի անդրադարձել նաև Թուրքիայի Հանրապետությունում ազգային, կրոնական փոքրամասնությունների հանդեպ պարբերաբար տեղի ունեցող հալածանքներին, ջարդարարություններին և այլն: Սակայն դրա փոխարեն բավական խորքային նկարագրել է Բուլղարիայում բնակվող թուրք փոքրամասնության անհամեմատ ավելի մեղմ խնդիրները, լուծումներ առաջարկել և բարձրաձայնել այդ մասին⁴¹: Սա նույնպես Հիքմեթի կողմնապահության, ավելին՝ ազգայնամոլական հայացքների հստակ դրսևորումներից է: Բավական ուշագրավ է, որ Հիքմեթն իր հայացքը հառել է նաև դեպի արևելք և անդրադարձել Իրանում բնակվող «ազերի թուրք եղբայրներին» ու իր մտահոգությունը հայտնել. «Իրանում չորս միլիոն ազերի թուրք է ապրում, սակայն որպես ազգ նրանց ոչ մի իրավունք ճանաչված չէ: Իրենց մայրենի լեզվով դպրոց անգամ չունեն»⁴²: Այստեղ արդեն բացահայտվում են Նազրմ Հիքմեթի պանթուրքիստական հայացքները, որոնք խորքային ու շարունակական են եղել և դրսևորվել են հետագայում ևս: Նկատենք, որ դրանք քողարկված են «ժողովուրդների հավասարության» կարգախոսի ներքո, որը թուրք պոետի պարագայում գործել է ընտրողաբար:

Ապրելով ԽՍՀՄ-ում՝ Նազրմ Հիքմեթը բազմիցս այցելել է Ադրբեջան, հանդիպել տեղի գրողների հետ: Հետագայում Ադրբեջանի գրողների միության նախագահ Անար Ռըզանն այդ մասին պատմել է.

³⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 203-204:

⁴⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 205:

⁴¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 178-180:

⁴² Նույն տեղում, էջ 181:

«Թուրքիայի համար Նազըմ Հիքմեթը միգուցե կոմունիզմի, սոցիալիզմի խորհրդանիշն էր, սակայն Ադրբեջանի համար Նազըմ Հիքմեթը թյուրքականության խորհրդանիշն էր: Դա պայմանավորված էր նաև նրանով, որ երբ նա եկավ այստեղ, «թուրք» բառի կիրառումն արգելված էր, իսկ նա հայտարարում էր. «Ես թուրք եմ, դուք էլ եք թուրք, մեր լեզուն նույնն է, մենք եղբայր ենք, նույն ազգն ենք»: Այն ժամանակ Ադրբեջանում ոչ ոք չէր կարող համարձակվել նման խոսքեր ասել, սակայն Նազըմը ասում էր, և քանի որ կոմունիստ էր, դա նրան ներում էին»⁴³: Փաստորեն, ժողովուրդների բարեկամության «անխոնջ մարտիկի» վերոնշյալ խոսքերը հետագայում դառնալու էին Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևի կողմից հրապարակ նետված պանթյուրքիստական կարգախոսի հիմքը. «Մեկ ազգ, երկու պետություն»:

Նազըմ Հիքմեթի բացահայտ ազգայնամոլական հայացքներն ապացուցող ևս մեկ ցայտուն օրինակ արձանագրվել է 1950-ականների սկզբին՝ արդեն ԽՍՀՄ-ում բնակվելու տարիներին, որը փաստում է, որ գրողը պահպանել էր կույր հավատարմությունը Թուրքիայի և նրա ծավալապաշտական նկրտումների նկատմամբ: Այսպես, ԽՍՀՄ-ում Հիքմեթը ներկա է գտնվել մի հանդիպման, որի ժամանակ քննարկվել են 1945 թ. ԽՍՀՄ-ի կողմից Թուրքիային ներկայացված հողային արդար պահանջները՝ կապված Կարսի և Արդահանի նահանգների հետ⁴⁴: Անդրադառնալով այդ հարցին՝ Հիքմեթը հայտարարել է. «Այստեղ քննարկվում էր Թուրքիայի տարածքների հարցը: Ինչպես ցանկացած թուրք, այնպես էլ ես վստահ եմ, որ թուրքական հողի ամեն մի գրամը պատկանում է թուրքերին: Ես պատրաստ եմ իմ մարմնի 20 կիլոգրամ արյունը այդ մի գրամ թուրքական հողի համար թափել»⁴⁵: Կարծում ենք, որ միայն այս խոսքերը բավական են պնդելու, որ Նազըմ Հիքմեթը չի կարող կոչվել «ժողովուրդների հավասարության» կողմնակից կամ ռասիզմին ու ազգայնամոլությանը դեմ արտահայտվող, և փաստորեն «կոմունիստ պոետը» հաճախ ոչնչով չի տարբերվում ծայրահեղ ազգայնամոլ և այլատյաց թուրք հեղինակներից:

Այս և այլ փաստերը հիմք են տվել, որ ներկայումս որոշ ուսումնասիրողներ անդրադառնան և հետազոտեն Նազըմ Հիքմեթի ոչ այնքան «կոմունիստական» նկարագրի տարբեր շերտերը և դրանց արտացոլումը նրա ստեղծագործություններում: Նկատենք նաև, որ այս տիպի

⁴³ Նույն տեղում, էջ 55-56:

⁴⁴ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հայկական պատմական հոդվածների (Կարսի և Արդահանի նահանգների) վերադարձի ուղղությամբ ԽՍՀՄ քայլերի մասին մանրամասն տե՛ս «Армения и советско-турецкие отношения в дипломатических документах 1945-1946 гг.», (под редакцией Армана Киракосяна), Ер., 2010, **Գ. Մելքոնյան**, ԽՍՀՄ-Թուրքիա հարաբերությունները. Հայկական հարցը, սևծովյան նեղուցների խնդիրը և դաշնակից պետությունները (1945-1947 թթ.), Եր., 2013:

⁴⁵ **Orman H.**, Inkâr ya da İkrar: Türkiye Edebiyatında Ermeni Soykırımı // Utanç ve Onur 1915-2015 Ermeni Soykırımı'nın 100. Yılı (Hazırlayanlar Aydın Çubukçu, Nevzat Onaran, C. Hakkı Zariç, Onur Öztürk, İstanbul, 2015, s. 358.

հետազոտություններն ըստ էության ժխտում են խորհրդային գրականագիտության՝ տասնամյակներով ստեղծած Հիքմեթի՝ ազգերի եղբայրության ջատագովի կերպարը, որին նվիրված բազմաթիվ գրքեր ու հոդվածներ կան, որոնք գերհագեցած են թուրք պոետին ուղղված գովեստի ու հիացմունքի խոսքերով⁴⁶:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Նազըմ Հիքմեթի անունը խորհրդանշում է նոր թուրքական «հանրապետական» պոեզիան. նա դարձավ գրական դպրոցի հիմնադիր և կարևոր դեր խաղաց իր ու հաջորդ սերնդի շատ բանաստեղծների և արձակագիրների գաղափարական, գրական կողմնորոշումների ձևավորման գործում: Օժտված լինելով գրական ձիրքով՝ Հիքմեթը թուրքական պոեզիային հաղորդեց նոր շունչ, շրջանառության մեջ դրեց նոր ոճեր, թեմատիկ ուղղություններ, կերպարներ, սակայն հայտարարելով իր իբր նվիրվածությունը համամարդկային արժեքներին, լայնախոհությանը, ժողովուրդների հավասարությանը՝ նա հետևողականորեն հավատարիմ մնաց ազգայնամուլական դիրքորոշմանը, որը ընդգծված դրսևորվեց ինչպես նրա պոեզիայում, այնպես էլ հասարակական-քաղաքական կյանքում:

Բանալի բառեր – *թուրքական պոեզիա, թեմատիկա, ժանր, կերպար, «ազատ բանաստեղծություն», ազգայնամոլություն, ռասիզմ, Հայոց ցեղասպանություն, պանթյուրքիզմ, կոմունիզմ*

RUBEN MELKONYAN – Назым Хикмет: поэт революции и национализма. – Поэзия вплоть до конца XIX в. традиционно занимала важное место в османской/турецкой литературе. Принципы и традиции, перенятые в основном из персидской поэзии и частично заимствованные из западных литератур, преобладали в ней вплоть до начала XX в. Становление и развитие поэзии в республиканской Турции, включая обращение к революционной тематике, связано с именем Назыма Хикмета. Снискавший известность как «первый турецкий коммунист», он был противоречив по натуре, и противоречивость проявилась и в его творчестве, и в общественно-политической деятельности. В своих произведениях поэт обращался к теме равноправия народов, выступал против социальной и этнической дискриминации, но, в сущности, обошёл молчанием геноциды и преследования национальных меньшинств, имевшие место в Турции при его жизни. Кроме того, в ряде вопросов он и в творчестве, и в общественной деятельности стоял на националистических и даже расистских позициях.

Ключевые слова: *турецкая поэзия, тематика, «свободный стих», национализм, расизм, Геноцид армян, пантюркизм, коммунизм*

RUBEN MELKONYAN – Nazım Hikmet: Poet of Revolution and Nationalism. – Poetry, traditionally having leading positions in Oriental literature, had an important place in the Ottoman/Turkish literature until the end of XIX century, too. Principles and traditions, being mostly adopted from the Persian poetry and also including elements

⁴⁶ Նազըմ Հիքմեթի մասին նման իդեալականացված վերլուծություններ առկա են խորհրդային շրջանի մի շարք թուրքագետ-գրականագետների մոտ, օրինակ տե՛ս **Бабеев А.** Назым Хикмет, М., 1957, **Фили Р.** Назым Хикмет: очерк жизни и творчества, М., 1960:

imitated from Western literature, continued to exist with some slight changes till the beginning of XX century. Formation and development of the poetry in the Republic of Turkey and inclusion of the subject of revolution in it is associated with the name of Turkish poet Nazım Hikmet. Being famous among literary critics as “first Turkish communist” poet or founder of socialist style in Turkish literature, Nazım Hikmet at the same time had a contradictive personality which is reflected in his literary work as well as in public and political activity. Although in his works Nazım Hikmet touched on the problem of equality of nations, opposed social and ethnic discrimination, he kept silence or nearly didn’t speak about genocides, suppressions against non-Turks in Turkey taking place in the past and continuing in his lifetime. Besides, he adopted nationalistic and even racist approaches to the range of problems both in his works and public activity.

Key words: *Turkish poetry, subject, genre, character, “free verse”, nationalism, racism, Armenian Genocide, Pan-Turkism, Communism*